

O MASCĂ DIN JUDEȚUL SĂLAJ — SFANȘAGOȘUL

Situată undeva la întretăierea folclorului autentic cu cultura materială, văzută deci din două unghiuri diferite — și cel al performării tradițiilor literare de toate genurile, și cel al realizării efective de piese artisanale — șezătoarea este, dincolo de o reuniune tradițională cu valențe economice, și o fericită ocazie de valorificare și transmitere a zestrei culturale populare. Aproape tot repertoriul epic, liric, dramatic este trecut în revistă cu ocazia șezătorii: povești, povestiri, balade, ghicitori, strigături, descânțece, jocuri dramatice. Accidental, se fac chiar și repetiții la colinde.

În județul Sălaj, șezătoarea a ocupat întotdeauna un loc aparte în viața comunității tradiționale¹. În serile lungi de toamnă și de iarnă — mai precis din momentul străngerii și depozitării recoltei, atingând o cotă maximă în timpul postului Crăciunului și continuând până spre Paști — toată suflarea satului (dar mai ales tinerii) participau la această tradițională formă de muncă în comun; pentru a folosi o expresie autohtonă, acum „se mergea în habă”.

Procurând o plăcere deosebită tinerilor, jocurile de șezătoare erau prilejul unei distracții binevenite și de aceea aveau o largă răspândire. Dintre ele, ne-a reținut atenția un joc mascat, o formă de travesti, joc care ni s-a părut deosebit de interesant de privit prin prisma unei soluții a formelor, adică prin remarcabilele contaminări suferite, dovedă a mutațiilor și confuziilor petrecute în universul spiritual al satului.

Obiceiul a fost depistat (deocamdată) doar în 5 sate, relativ învecinate, din Sălaj: Valcău de Jos, Marin, Sig, Horoatu-Crasnei și Stârci; utilizând bogatul material al Arhivei Institutului de Etnografie și Folclor din Cluj, precum și informații de teren, am găsit însă atestat acest obicei, ușor modificat, încă în două localități sălăjene — Tămașa și Bezded — precum și în trei localități din județul Cluj: Buru, Gilău și Brăișor. Semnificativ ni se pare însă faptul că cele două localități de frontieră — Tămașa și Bezded — au aparținut în trecut districtului Solnoc-Dăbâca, ele fiind incluse în județul Sălaj recent, după noua reorganizare administrativ-teritorială. Este firesc deci ca anumite obiceiuri păstrate pe teritoriul județului Cluj de astăzi, să fie regăsite și în cele două localități amintite. În ceea ce privește distribuția celorlalte cinci localități, ele au aparținut toate districtului Crasna, acoperind o zonă relativ compactă, ce se suprapune peste văile Barcăului și Crasnei.

Este vorba despre o manifestare artistică în care travestiul ocupă un loc central. Denumirea populară a jocului este cea de *sfașangoș* (Val-

¹ Acest lucru este demonstrat din plin de bogatul și diversul material din Arhiva Institutului de Etnografie și Folclor din Cluj-Napoca, referitor la județul Sălaj.

cău de Jos și Horoatu-Crasnei), *sfașangoș* sau *moime* (Marin), *mascați* (Bezded), *sfârșang* sau varianta cu metateză *sfrâșang* (jud. Cluj). Trăsătura comună tuturor descrierilor este, așa cum spuneam, travestiul: „feciorii se îmbracă ca fetele și fetele ca feciorii”². Toți informatorii au arătat că la joc participau și fetele și feciorii, schimbându-și reciproc hainele. Totul se petrece în timpul „habelor” de iarnă: „se făcă în habă, când torcé”³; mascații umblau de la o habă la alta, iar apoi de la o casă la alta, în sistemul specific colindatului, sperînd oamenii. O trăsătură individualizatoare ni s-a părut lipsa unei recuzite elaborate. Totul se rezumă la o costumeție improvizată, al cărei caracter momentan, ad-hoc, sporește farmecul și hazul manifestării. Măștile — așa cum s-a putut constata dintr-un scurt studiu de teren — lipsesc, ele fiind suplinite doar de o rapidă mîzgălire a feței. Semn al unor largi transformări sociale, dar mai ales a pătrunderii masive a massmediei și în mediile rurale, un informator din Marin mărturisește că în foarte rarele manifestări actuale de *sfașangoși*, pictarea feței tinerilor se realizează cu... ruj sau cu alte produse cosmetice. Referitor la această observație, merită amintită și relatarea lui Romulus Vulcănescu din încercarea lui de sistematizare a măștilor; vorbind despre „măștile de fărșang”⁴, un posibil reflex al *sfașangoșului* discutat, el arăta că, mai nou, măștile de fărșang utilizate în zona Oraviței sunt închiriate de la Teatrul de Stat din Reșița. În rest, așa cum am reținut de la o informatoare din Valcău de Jos⁵, de la care am obținut o relatare mai amănunțită a obiceiului, se foloseau haine vechi, rupte, sau chiar se *sfărtecau* pe loc pentru a se obține zdrențe, se întorceau hainele pe dos, se luau întoarse, se combinau culori cât mai țipătoare, se încălțau pantofi desperecheați; în plus, se foloseau tot felul de accesorii accidentale: *zadii*, *chischineauă*, cărpe, cartofi scobiți în loc de nas, bostani goliți de sâmburi și trași pe cap etc. La Marin, feciorii „își băgau *hospe* pe sub haine, și se umpleau, și umblau prin casă”⁶, sau își „făceau dinți din hiribă și-și puneau făină pe obraz, și cereau de mâncare *clisă* sau *cârnaț*”⁷.

Rezultatul astfel obținut este un costum inedit, format din alăturarea unor piese dispartate, și care pune în valoare nu numai inventivitatea fără margini a creatorului popular, dar care mai și provoacă o surprinzătoare viziune stranie și bizară a travestiului. Este interesant cum se completează aici eticul cu esteticul. Costumul de *sfașangoș* se aseamănă mult cu „măștile de urât” moldovenești, în care, sub o reprezentare estetică magică, sugestivă, se ridiculizează urâtul, dizgrațiosul sau demoniacul din făptura umană; masca antropomorfă obținută astfel printr-un travesti ludic și prin mînjirea feței cu funingine sau coloranți naturali contribuie la transfigurarea actantului într-o altă prezență, deosebită, care ar putea stăpâni, măcar virtual, forțe supranatu-

² Inf. Chirilă Florian, Marin, 87 ani.

³ Informație existentă în Arhiva I.E.F. Cluj, Mg. 2308 I h.

⁴ R. Vulcănescu, *Măștile populare*, București, 1970, p. 186.

⁵ Inf. Gui Ludovica, Valcău de Jos, 71 ani.

⁶ Inf. Chirilă Florian, Marin, 67 ani.

⁷ Inf. Chirilă Ileana, Marin, 55 ani.

rale. Se viza deci alteritatea și dedublarea: „în formele lor primare, măștile-costume antropomorfe reflectau o concepție antroposcopică, conform căreia omul era investit cu puteri astrale; în forme mai evoluate, reflecta o concepție antropomorfică în care omul apărea ca obiectul propriei lui imitații, potențate însă pe un plan considerat divin”⁸.

În județul Sălaj, în Valcău de Jos, Stârci și Marin, se considera că această ținută se apropia foarte mult de cea a ȝiganilor, care sunt oarecum ridiculizați prin *sfașangoși*. Ideea este și mai clar conturată la Bezded: „să fac ȝigani cu obrăzare; vin ȝiganii. Un bărbat se face ȝigan cu prunc mic. Îl poartă în brață și-l leagă. Râd și fac minunății. Cu străiți în spate, apucă pe femei la joc. Așe umblă un ȝigan și c-o ȝigancă, de s-adună și mai mulți”⁹.

Interesant ar fi de studiat însă semnificația manifestării. Nici unul dintre cei intervievați nu s-au putut pronunța asupra semnificației, arătând doar că așa s-a păstrat obiceiul. Nici în Arhiva Institutului de Etnografie și Folclor din Cluj nu am găsit informații grăitoare în acest sens. Obiceiul trebuie să fi avut însă o semnificație aparte, probabil magico-ritualică, având în vedere faptul că el se apropie foarte mult și de jocurile de priveghi, dar și de colindatul cu măști. Ceea ce astăzi pare doar o simplă manifestare ludică, (toți informatorii amintind doar caracterul distractiv al momentului), trebuie să fi avut o valoare specială în vechime, valoare greu de reconstruit însă astăzi. De aceea ne mărginim doar la a semnală câteva posibile repere de interpretare, urmând a studia semnificația *sfașangoșilor* mai în profunzime prin viitoare studii de teren.

Cea mai verosimilă asociere este legată de punctul de întâlnire al acestui joc de șezătoare cu jocurile de priveghi. Priveghiul se apropie mult de șezătoare, așa cum bine subliniază V. Adăscăliței într-un articol¹⁰, atât prin larga participare umană, cât și prin bogăția manifestărilor culturale prilejuite. Alăturarea priveghi — șezătoare se apropie, filozofic vorbind, de acel celebru cuplu surprins de Noica, *trecere/petrecere*. Trecerea și săvârșirea din viață înseamnă și petrecerea pe ultimul drum a celui trecut în neființă, de către toți cei dragi, dar și o anume petrecere, favorizată de evocările celui dispărut sau de comuniunea fericită a sufletului cu Dumnezeu și cu celelalte suflete. Astfel, așa cum remarcă și autorul citat, V. Adăscăliței, „în evoluția lor, jocurile de priveghi, trecând de la străvechi funcții de inițiere, s-au convertit în manifestări distractive, plăcute tineretului”¹¹. Este posibil însă și fenomenul invers, ipostază avansată de Dumitru Pop în urma studiului jocurilor de priveghi din Valea Gurghiului, când amestecul de repertoriu între cele două manifestări ar fi putut să se producă prin „îmboșgățirea jocurilor de priveghi cu unele jocuri de șezătoare”¹². În plus, ne trimite la priveghi și existența unor denumiri de *draci* sau de *moime* (Marin), adusă *sfașangoșilor*. În Maramureș, *dracii* sau *cușmele de draci*

⁸ R. Vulcănescu, *op. cit.*, p. 150.

⁹ Informație existentă în Arhiva I.E.F. Cluj, FA 012069.

¹⁰ V. Adăscăliței, în *Studii și comunicări de etnologie*, VIII, 1994, p. 27.

¹¹ Ibidem, p. 32.

¹² D. Pop, în *Marisia*, VII, 1977, p. 405.

erau însoțite de o altă mască, *Doamna moarte*¹³, aceste măști fiind de fapt actualizarea unor măști mai vechi, cele de *moși*. Asemănător sfașan-goșilor, *dracii*, care mai și colindau de Anul Nou, era „personaje machiate, îmbrăcate în zdrențe și încinse cu talângi. Machiajul se face prin ungerea feței cu funingine sau smoală”¹⁴. Mai mult, este foarte posibil ca travestiul obținut, nu numai foarte hazliu, dar și foarte bătător la ochi, să aibă anumite calități apotropaice: asemeni zurgălăilor din urările de Anul Nou, această ținută ce evocă sperietorile din lanurile de grâu sau porumb, ar putea speria nu numai oamenii, așa cum este atestat — „să adună mai mulți pă la casă să sparie oamini”¹⁵ — ci și duhurile rele sau chiar moartea. Un informator își amintește că „se îmbrăcau cu cap de berbece cu coarne și ziceau că-i necuratu' și-și făceau cruce”¹⁶. La această ținută carnavalescă, obținută printr-o alăturare atât de pestriță de obiecte de vestimentație, se adaugă și obiceiul de a se întoarce hainele pe dos, în popor existând credința că astfel sunt întoarse *duhurile rele*, cel în cauză fiind astfel protejat de acțiunea malefică a duhurilor și asigurând protecție celor din jur. Cercetând originile arhaice ale procedurii magic de întoarcere a hainelor pe dos, Romulus Vulcănescu atenționează că „mascatul primitiv, care era un magician, urmărea pe de o parte să exprime alteritatea, și pe de altă parte să întoarcă simbolic rostul lucrurilor asupra cărora acționa. Procedul, simplu, ținea în fond de magia simpatetică”¹⁷.

Cealaltă apropiere a acestui teatru cu măști improvizat este față de obiceiurile de iarnă. Dovada cea mai grăitoare este practicarea obiceiului, în unele dintre satele amintite, în postul Crăcinului sau de Anul Nou și Bobotează. Un informator din Horoatu Crasnei afirmă explicit că „pe vremuri se făcea în habă”¹⁸, dar astăzi, tinerii mascați „umblă și colindă pe la ferestre, și-s serviți de gazdă cu colaci”¹⁹. Jocul de șezătoare sau de priveghi s-a contaminat așadar cu jocul turcii sau al caprei. De altfel, întrebând dacă în contextul practicării *sfașan-goșilor* se folosesc și măști confecționate, consacrate, informatorul a început să vorbească despre măști din lemn și piele de capră, descriind exact masca de turcă, de Anul Nou, semn că cele două obiceiuri se suprapun în memoria sa. Un fapt analog s-a petrecut și la Sâg: obiceiul se practică „în clacă, precum și în sărbătorile de iarnă”²⁰. În plus, recuzita este preluată în totalitate de la reprezentațiile cu măști de Crăciun și Anul Nou, căci, pe lângă funingine, „se foloseau măști de lemn și de animale”²¹. Și la Marin „se îmbrăcau cu cap de berbece cu coarne”²². Apropiată de colindat este și tehnica sau modalitatea de

¹³ A se vedea F. Nistor, în prefața sa la *Măștile populare și jocurile cu măști din Maramureș*, Baia Mare, 1973.

¹⁴ Ibidem, p. 7.

¹⁵ Inf. Chirilă Florian, Marin, 67 ani.

¹⁶ Inf. Șandor Mihael, Marin, 81 ani.

¹⁷ R. Vulcănescu, *op. cit.*, p. 94.

¹⁸ Inf. Mureșan Mihai, Horoatu-Crasnei, 76 ani.

¹⁹ Idem.

²⁰ Inf. Târlea Ileana, Sâg, 79 ani.

²¹ Idem.

²² Inf. Chirilă Florian, 67 ani.

performare a obiceiului: dacă în vremurile mai vechi feciorii umblau doar de la o șezătoare la alta, în vremurile mai apropiate nouă, cetele de *sfașangoși* umblau pe ulițe din casă în casă, „colindând pe la geamuri”²³ sau chiar „apucă pe femei la joc”²⁴, întocmai ca la colindatul de Crăciun.

O informație interesantă este cea obținută din materialul de arhivă: la Buru, jud. Cluj, la *sfrășang*, mascații erau ipostaziați în „femeie grea care aștepta să nască”²⁵, iar la Bezded, „un bărbat să face țâgană cu prunc mic”²⁶. Sunt deci aluzii clare la naștere sau nou-născuți, aluzii probabil nu tocmai întâmplătoare, având în vedere perioada de desfășurare a obiceiului: postul Crăciunului, atunci când întreaga creștinătate așteaptă cu evlavie nașterea Mântuitorului. Un informator din Valcău de Jos admite că, în trecut, *sfașangoșii* aveau probabil menirea de a speria — prin înfățișare și zgomot — moartea (și abia după aceea duhurile rele, și, mai recent, oamenii), pregătind astfel o atmosferă favorabilă nașterii²⁷.

Semn al mării treceri de care se bucura probabil un astfel de joc cu măști în satul tradițional, facerea *sfașangoșilor* s-a suprapus și peste un alt joc ritualic, cel al moșului și a babei, joc care în tradiția populară fie că ridiculiza fetele bătrâne și feciorii tomnateci, fie că, din contră, încerca, printr-un veritabil act de magie simpatetică, să grăbească nunțile tinerilor. Cert este că o informatoare din Valcău de Jos²⁸ afirmă că *sfașangoșii* se făceau uneori și la nunți, la fel ca la Marin, unde se făcea *mămuie* sau *motroască* (păpușă)²⁹. Analog, la Gilău, jud. Cluj, „*sfărșangu*” însemna că băieții se îmbrăcau în haine femeiești, fetele ca băieții. Veneau să vadă care fete cu care feciori umblă. Umblau de la o șezătoare la alta. Se gătau cu bandă, veneau cu nănași, cu mireasă³⁰.

Colateralele sunt deci variate. Multitudinea supozițiilor și vastitatea contaminărilor nu fac însă decât să demonstreze marea vechime a jocurilor cu măști, astfel încât semnificațiile și repertoriul lor ajung să se suprapună în memoria membrilor comunității, dar și larga lor circulație în satul tradițional. În sprijinul acestei idei stă mărturia unei informatoare din Marin, care afirma că, în vremurile mai recente, denumirea de *sfașangoși* s-a tranzitivizat și s-a metamorfozat într-un termen de largă circulație, cu un bogat conținut semantic, mult mai eclectic și mai vast: tuturor distracțiilor tinerești, șmecheriilor și farselor „le zicem amu’ *sfărșanguri*”³¹; cuvântul a intrat deci în seria substantivelor comune, și desemnează oarecum varianta rurală a *bancului*. Existența măștilor de orice tip, indiferent de gradul lor de elaborare, surprinde încă o dată nevoia omului simplu de a se putea vedea și într-o altă

²³ Inf. Mureșan Mihai, Horoatu-Crasnei, 76 ani.

²⁴ Informație existentă în Arhiva I.E.F. Cluj, FA 012069.

²⁵ Idem, FA 010830.

²⁶ Idem, FA 012069.

²⁷ Inf. Moisi Dumitru, Valcău de Jos, 73 ani.

²⁸ Inf. Brisc Onița, Valcău de Jos, 63 ani.

²⁹ Inf. Chirilă Ileana, Marin, 55 ani.

³⁰ Informație existentă în Arhiva I.E.F. Cluj, FA 010944.

³¹ Inf. Chirilă Ileana, Marin, 55 ani.

îpostază, încercând nu o dată să forțeze destinul și să sugereze viitorul, sau plăcerea de a se distra — „de a-și petrece“ — în colectivitate, de a-și trăi fericit scurtul răgaz dintre muncile agricole de peste an.

CAMELIA BURGHELE

„THE SFANSAGOS“ — A TRADITIONAL MASK FROM SALAJ

(Summary)

Based on ethnographical researches, the paper gives the description of a folk custom in the villages on the upper valley of the Crasna and Barcău rivers. The custom is a variant of disguise (called sfansagos, sfarsang, sfarsan, mascati or moime) practised by the youth attending the evening sittings of the village women (haba) during the Advent.

For their enjoyment the boys dressed in girl's clothes and viceversa, they put on odd (not paired), shoes, wore ragged clothes, or clothes with inside out in very lively colours. Elaborate properties were lacking, beside this improvised clothing they only resorted to the soiling of their faces either with pitch or with dust (more recently lipstick for make up) and to the making of pumpkin masks, potatoe teeth and nose.

Beyond the intrinsic value of the disguise it's hard-owing to lack of information- to establish the deep significance of the game. A primary association could be made with the vigil games, the mixing of the repertoire between the two manifestations being already known. Another parallel could be drawn with the masked games occasioned by the winter celebrations, owing to the proximity in time when these two customs are performed. Another possibility would be considered those manifestations which aim the revealing the ethnic through the esthetic: mocking at the gypsies, spinsters, ugly people; or apotropaical effects through ostentatious displaying of part or noise. But over all the tendency amusement is evident, especially after the tiring summer and autumn works.

The whole process of contamination and dissolution of forms demonstrates the wide circulation of the asked games and the existence in ancient times of some convincing and deep significance.